

*Халавко В. І.,
полковник внутрішньої служби,
начальник Софіївської виправної колонії № 45
Міністерства юстиції України*

НОРМИ ПРАВА, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню сучасного розуміння норм права, що регулюють правовідносини у кримінально-виконавчій системі, та визначенню їх впливу на формування поведінки засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Зроблено висновок, що заохочувальні та заборонні норми мають найбільш суттєвий вплив на засуджених й можуть кардинально змінювати їх поведінку у процесі карально-виправного впливу.

Ключові слова: норми права, законодавство, джерела, засуджені, заохочувальні норми, заборонні норми, карально-виправний вплив.

Постановка проблеми. Майже щодня в державі спостерігається сплеск реформаторської діяльності, що стосується судової системи, правоохоронних органів, медицини, соціальних питань тощо. Для місць виконання покарань у вигляді позбавлення волі (або, як зараз прийнято називати, місць несвободи) кожне реформування взаємопов'язано із життєдіяльністю засудженого. Адже в процесі відбування покарань на нього поширюються не тільки положення Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК), а й законодавства житлового, адміністративного, цивільного, господарського, пенсійного, трудового та ін. Наприклад, реформуючи кримінальне законодавство в частині призначення покарань, варто подумати про його реформування в частині виконання і відбування, а також в частині звільнення від відбування покарання (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким). Також ми вважаємо, що з метою оптимального виконання завдання виправлення та ресоціалізації засуджених, на перше місце мають бути поставлені вимоги сьогодення: дотримання законності під час виконання покарань та звільнення від його відбування, а також гуманізація та справедливість як щодо засудженого, так і щодо потерпілої особи.

Тому важливим напрямом наукових досліджень є розробка комплексу проблем, пов'язаних з оцінкою ефективності діяльності діючої системи виправних установ із виконання покарання у вигляді позбавлення волі, вказувати як позитивні, так і негативні важелі.

Також ми вважаємо, що заради оптимального виконання завдання виправлення та ресоціалізації засуджених на перше місце мають бути поставлені вимоги сьогодення: узгодження з міжнародними стандартами норм законодавства та їх узгодженість, дотримання законності під час виконання покарань та звільнення від його відбування, а також гуманізація та справедливість як щодо засудженого, так і щодо потерпілої особи. Після відбуття покарання засуджені мають ставати кращими, більш прилаштованими до правослухняного життя у суспільстві.

Саме на такий результат має бути налаштована уся нормативна база, що охоплює життєдіяльність засудженого.

Мета статті – розкрити на основі теоретичного аналізу сутність норм права, що впливають на поведінку засуджених у разі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу дослідження. До Верховної Ради України надаються пропозиції й проекти Закону України «Про Державну пенітенціарну систему України» з метою узгодження її діяльності з європейськими стандартами. Оптимізація діяльності пенітенціарної служби передбачає, перш за все, відхід від каральної суті в'язниці і переорієнтацію на нові стандарти організації соціальної роботи з засудженими на основі безумовного дотримання прав і свобод особистості, вдосконалення організації відбування покарань та підвищення ефективності підготовки засудженого до життя в суспільстві. Навіть особам, які відбувають довічне позбавлення волі, найближчим часом може бути дозволено звільнитися умовно-достроково. Як підкреслив заступник міністра юстиції Д. Чернишов, необхідно давати шанс навіть найнебезпечнішим злочинцям [1].

Як відомо, здійснення карально-виправного впливу на засуджених означає примусити їх вірити в необхідність того, що належить зробити. Цьому допомагають наявні норми права. Загальні питання побудови норм та правозастосування досліджувались П.П. Андрушком, Ю.В. Бауліним, В.І. Борисовим, В.К. Гришком, Н.О. Гуровою, О.О. Житнім, В.Т. Маляренком, М.І. Мельником, М.І. Пановим, В.І. Тютюгіним, П.В. Хряпінським тощо. До питань, пов'язаних із кримінально-виконавчим законодавством, звертались І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, В.О. Меркулова, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников та ін.

У теорії сучасного українського права норма права – це обов'язкове, формально визначене, цілісне, логічно завершене правило поведінки загального характеру, сформоване в суспільстві відповідно до визнаної в ньому справедливої міри свободи і рівності і забезпечене державою з метою регулювання, охорони та захисту суспільних відносин [2, с. 333].

Норми кримінально-виконавчого права – це встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки учасників суспільних відносин, що виникають у процесі виконання та відбування покарань [3, с. 32].

У сучасних умовах учасниками кримінально-виконавчих правовідносин є, з одного боку, органи виконання покарань, яким держава делегувала певні повноваження. З іншого – це засуджені, які відбувають покарання. А оскільки мова йде про кримінально-виконавчі правовідносини, доцільно вказати на те, що для реалізації їх повноважень, прав та обов'язків джерелами можуть виступати: «1) Конституція України; 2) закони України; 3) постанови Верховної Ради України; 4) підзаконні нормативні акти; 5) укази Президента України; 6) постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України; 7) міжвідомчі і відомчі нормативні акти, накази, правила, по-

ложення, інструкції; 8) міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України» [4, с. 433].

Як вказує Т.А. Денисова, від умов тримання в місцях позбавлення волі залежить виправлення чи хоча б достойна відповідальності за себе людини поведінка засуджених, оскільки важливі складові частини умов відбування покарання залежать від людського фактору в установі, де виконується покарання у вигляді позбавлення волі [5, с. 325].

Нами вже зазначалось, що практично у кожній галузі права ми знаходимо норми, що регулюють правовідносини між державою та засудженими. Таким чином, вирішуються житлові, соціальні, сімейно-побутові, інші багаточисельні проблеми, що виникають у процесі виконання та відбування покарань. Крім законодавства, до цього необхідно додати відомчі нормативні акти, зокрема, Правила внутрішнього розпорядку тощо.

Нами встановлено, що найбільш суттєво впливають на формування поведінки засуджених у місцях позбавлення волі заохочувальні та заборонні норми (останні в праві часто називають охоронними).

Як слушно зазначив П.В. Хряпінський, заохочення як метод правового регулювання значно відрізняється від примусу у вигляді кримінального покарання. Воно має принципово іншу інтелектуально-мотиваційну структуру. Суб'єкт заохочення на психологічному рівні сприймає правовий припис, він усвідомлює варіативність поведінки, яку надає йому законодавець, передбачає соціальні наслідки свого вибору та під впливом позитивності, соціальної схвальності чи вигідності обирає для себе варіант правомірної поведінки і, відповідно, виключає, усуває або пом'якшує кримінальну відповідальність чи покарання [6, с. 43]. Далі науковець продовжує, що кримінально-правове заохочення позитивної пенітенціарної та постпенітенціарної поведінки осіб під час призначення, відбування, а також після відбуття покарання здійснюється шляхом звільнення чи пом'якшення покарання, звільнення від подальшого відбування чи заміни покарання більш м'яким, а також достроковим зняттям судимості. Зокрема, він вказував: «Специфіка цього різновиду заохочувальних кримінально-правових норм полягає у тому, що вони: а) застосовуються в період призначення або відбування кримінального покарання, а також після його відбуття; б) спрямовані на досягнення цілей покарання виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами; в) поширюються на правомірну, соціально-корисну поведінку всіх засуджених і звільнених, починаючи з моменту призначення покарання, та завершуються зняттям судимості; передбачають зміну правового статусу засудженого або звільненого, що безпосередньо відображається у вирокі чи постанові (ухвалі) суду [6, с. 217–218]. Аналогічної думки дотримуються В.А. Бадира та Т.А. Денисова, оскільки заохочення є не тільки своєрідною підтримкою, а й закріпленням правослухняної поведінки засудженої особи. Вони покликані корегувати антисуспільну спрямованість особи, підвищувати її правосвідомість, що в подальшому може утримати особу від злочинної поведінки. Багатовікова практика свідчить, що виховний процес у місцях позбавлення волі не може бути ефективним, якщо сам засуджений

не проявляє ініціативи і не бажає свого виправлення [7, с. 112]. Таким чином, загалом заохочувальні норми дійсно є стимулюючими і серйозно впливають на поведінку засуджених, які обрали шлях виправлення.

Проте не треба забувати, що недотримання норм права, злісна непокора тощо тягнуть за собою необхідність застосовувати до засуджених, порушників режиму виконання покарання, заборонних норм. Такі норми регулюються, як правило, кримінально-виконавчим законодавством і накладаються у виді стягнень. Найбільш суворим заходом впливу на засуджених, які порушують режим відбування покарання, є застосування ст. 391 «Злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи» КК України. У першу чергу, це пов'язано із необхідністю забезпечення безпеки засуджених, а також закладено у самому змісті покарання.

Висновки. Таким чином, необхідно зазначити, що у разі здійснення карально-виправного впливу до засуджених застосовується не тільки кримінально-виконавче законодавство, а й інше. Крім того, правові норми містяться в низці джерел, серед яких Конституція України, постанови Верховної Ради України; підзаконні нормативні акти; укази Президента України тощо. Водночас функція стимулювання поведінки засуджених найбільш притаманна нормам-заборонам та заохочувальним нормам. Саме вони у повному обсязі відповідають завданням КВК України. Норми-заборони та заохочувальні норми щодо засуджених виводити за межі карально-виправного впливу не можна. Ці норми направлені як на процес стимулювання законослухняної поведінки засуджених, так і на формування бажаної поведінки через певні стримування, заборони та обмеження.

Література:

1. Чернышов Д. Нужно давать шанс даже особо опасным преступникам / Д. Чернышов // Факты. – 2017. – 15 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fakty.ua/252534-nuzhno-davat-shans-i-osobo-opasnym-prestupnikam-ni-o-kakom-ispravlenii-nemozhet-idi-rechi-esli-u-osuzhdenno-ne-budet-hotya-by-malenkoj-nadezhdy-okazatsya-na-svobode>.
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (гол.) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави та права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. – 952 с.
3. Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України [Навч. посібник] / За заг. ред. проф. А.Х. Степанюка. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.
4. Кримінально-виконавче право [Навч. посібник] / 2-ге вид., змін. і доп. / За ред. Т.А. Денисової. – Київ: Істина, 2010. – 480 с.
5. Денисова Т.А. Криза призначення, виконання, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та шляхи її подолання // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.А. Музики. – К.: КЮІ КНУВС, 2005. – С. 324–332.
6. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України [монографія] / П.В. Хряпінський. – Х.: Харків юридичний, 2009. – 840 с.
7. Бадира В.А., Денисова Т.А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі [Монографія] / В.А. Бадира, Т.А. Денисова. – Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2009. – 168 с.

Халавко В. И. Нормы права, влияющие на формирование поведения осужденных к лишению свободы

Аннотация. Статья посвящена освещению современного понимания норм права, регулирующих правоотношения в уголовно-исполнительной системе и определению их влияния на формирование поведения осужденных, отбывающих наказание в виде лишения свободы. Сделан вывод, что поощрительные и запретительные нормы имеют наиболее существенное влияние на осужденных и могут кардинально менять их поведение в ходе карательно-исправительного воздействия.

Ключевые слова: нормы права, законодательство, источники, осужденные, поощрительные нормы, запрещающие нормы, карательно-исправительное воздействие.

Khalavko V. Rules of law influencing the formation of the behaviour of persons sentenced to imprisonment

Summary. The article is devoted to the coverage of the modern understanding of the legal norms regulating legal relations in the penal system and determining their influence on the behavior of convicts serving sentences of imprisonment. It is concluded that incentive and prohibitive norms have the most significant effect on convicts and can radically change their behavior in the course of punitive and corrective actions.

Key words: norms of law, legislation, sources, convicts, incentive norms, prohibiting norms, punitive-corrective influence.